

A szláv kölcsönösség és hegemonia eszméje

Gecse Géza: Bizánctól Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből, Budapest 1993.

Az ország geopolitikai helyzetét, kapcsolatait figyelembe véve, a magyar történészek többször is hozzányúltak, érintették, részleteiben fel is dolgozták a pánszlávizmus, az orosz birodalmi eszme és a többi szláv nép kapcsolatának témakörét. Ez a könyv azért „hézagpótló”, mert Rátz Kálmán *A pánszlávizmus* című könyve óta most jelent meg először teljességre törekvő munka. Habár dióhéjban, de a könyv végig követi az orosz birodalom kialakulását s vele párhuzamban az újabb korban kialakuló szláv kölcsönösség eszméjének rendszerbe épülését egészen napjainkig.

A könyv lehetővé teszi, hogy a szakembereken kívül a magyar átlagolvasó is betekintést nyerjen a pánszlávizmus kialakulásába. Hiszen - ahogyan a szerző is említi az előszóban Magyarország és Oroszország viszonya az utóbbi 150 évben nem volt éppen kiegyensúlyozott (gondoljunk csak 1849-re, 1945-re, 1956-ra. Mi tette kiegyensúlyozatlanná e viszonyt? Mi készítette és befolyásolta az oroszok nagyhatalmi vágyait, illetve, honnan merítették az ideológiai alapot, hogy világalomra törjenek és nagyhatalommá váljanak?

A könyv öt fejezetre oszlik, amelyekhez rendkívül gazdag jegyzetapparátus és irodalomjegyzék tartozik. Végül pedig függeléként két kordokumentum csatlakozik a kötethez (*Az orosz nemzeti szocializmus és a bolsevizmus viszonya*, illetve *A zsidó-kérdés Oroszországban és a Szovjetunióban*).

Az első rész *A pánszlávizmus előtörténete* címet viseli. Ebben a fejezetben mutatta be a szerző „az orosz medve születését”, azaz az orosz birodalom kialakulását a kezdetektől egészen a 18-19. század fordulójáig. Az orosz birodalom alapjait a normann eredetű novgorodi Rurik rakta le. A Rurik-alapította dinasztia néhány emberöltő alatt elszlávosodott, amire az oroszok felvették a kereszténység ortodox, azaz keleti változatát (988), már a fejedelemség székhelye is Kijevben volt. A birtokelaprózódás miatt a kijevi fejedelemség már a 11. századtól részfejedelemségekre oszlott. Az e módon kialakuló káosz közepette több mint 200 évre sikerült a tatároknak leigázni az oroszokat. Az orosz állam ilyenforma széthullásából és tengődéséből húzott hasznot az ortodox (pravoszláv) egyház, amely nemzeti intézménnyé nőtte ki magát, s állam lett az államban. Az események a 14. században gyorsultak fel, amikor néhány talpraesett eszes uralkodó mint Iván Kalita, III. Iván, illetve IV. Iván kihasználva a tatárok gyengeségét, megalapították a cárizmus intézményét (Kalita előbb egyesítette a részfejedelemségeket, III. Iván pedig Moszkvába tette át székhelyét, míg IV. Iván, a „Rettegett” felvette a „minden oroszok cárja” címet). Az orosz birodalom kialakulását gyorsította meg nagymértékben Konstantinápoly 1453. évi eleste is, minek következménye az lett, hogy az ortodoxia központjává Moszkva, azaz a kialakuló orosz birodalom vált. Ettől kezdve érezhette magát jogosan Oroszország Bizánc utódjának. A nagyhatalmi mámor víziójától megrészegülve vált az orosz egyház az orosz állam kitartó szövetségesévé. A világi és egyházi hatalom összeszövődését tetézte, amikor 1613-ban Fiharet pátriárka fiát, Mihail Romanovot választották cárrá. A 17. század folyamán Oroszország határai, mind kelet (a század közepére az oroszok eljutottak a Csendes-óceánig), mind nyugat felé (1667-re

Kijev végleg orosz kézre került) terjedtek. A 18. század elejére került sor a Baltikum meghódítására. E tettet I. Nagy Péter cár hajtotta végre, ki egyben ujjat mert húzni az orosz egyházzal is. Nagy Péter érezve a lassan európai nagyhatalommá váló Oroszország fokozatos lemaradását a Nyugattól az orosz viszonyokhoz mérten is, erőszakos reformációba kezdett országszerte, s megkísérelte a nyugati kultúra meghonosításával a lemaradást csökkenteni. Uralma alatt alakult ki két irányzat, amelyek a pánszlávizmus későbbi szakaszaiban ütköztek egymással. Ezek a *zapadnyikok* (Péter, azaz a nyugatiasodás hívei voltak) és a *raszkolnyikok* (a régi rend, az orosz, illetve szláv hagyományok és az ortodoxia hívei) voltak.

Péter utódai, II. Nagy Katalin és I. Sándor voltak azok, akik a péteri hagyományokra építve Oroszországot az elsőrangú nagyhatalmak sorába léptették. Uralmuk alatt kezdett a birodalom kacsingatni Európa „beteg emberének”, az Oszmán Birodalomnak hagyatékára (Dardanellák és a Boszporusz).

Ezzel elérkeztünk a második fejezethez, amelynek címe *A pánszláv mozgalom kezdetei*. A különféle érintkezések más népekkel (napóleoni háborúk), a kulturális viszonyok fejlődése és egyebek kezdték ráébreszteni a kialakuló orosz értelmiséget, hogy az orosz állam belső reformra szorul. Így került sor az első szervezett felkelésre (dekabrista felkelés), az orosz állam átszervezése céljából. A dekabristák mint fiatal értelmiségiek, kik közül nem egy külföldön is járt, már tudtak a más országokban élő szláv népekről. S mint álmodozó forradalmárok rájuk, a rokonokra is gondolva, felvetették a szláv államok szövetségének gondolatát, amely ha hiányos is volt, már magába foglalta a lengyeleket, cseheket, szlovákokat, délszlávokat (horvátokat, szerbeket, bolgárokat). Érdekes megemlíteni, hogy a szlávok összefogásának szükségességét először németek (Schlözer, Herder) ismerték fel, kik nagy jövőt jósoltak ennek.

A szláv gondolat előretörésében sokat segítettek főként a Habsburg Birodalomban élő szlávok (szlovákok, csehek, lengyelek, szerbek, horvátok), valamint kisebb mértékben a Török Birodalom uralma alatt élő szlávok, kik a 19. század elejére jutottak el a nemzeti öntudat ébredéséhez. A Habsburg Birodalom szlávjai összefogásának szorgalmazása ausztrószlavizmus néven vonult be a történelembe. Ennek sugalmazói legfőképp a szlovákok (Kollár és Štúr) voltak, de ide tartozott a cseh Palacký is.

Oroszországban ebben az időben több válfaja alakult ki a pánszlávizmusnak, mint például a *narodnyikok* (kik két táborra oszlottak: Uvarov és Bulgarin az ortodoxiát és önkényuralmat tartották a társadalom fő mozgatójának, míg velük szemben álltak Pogogyin és Karamzin, kiknél az ortodoxia elhanyagolható volt). Ezzel az irányzattal egyidejűleg jelentek meg a *zapadnyikok* is (Herzen, Csernyisevszkij), kik az előbbiekkal szemben nem utasították vissza az európai civilizációt, s a célt abban látták, hogy Oroszország behozza az addigra tetemessé nőtt lemaradását. Az első irányzat, a szlavofil-narodnyik mozgalom, mely Oroszországot Európa elé állítja a szláv hagyományokra hivatkozva, azt állította, hogy nincs mit behozni, sőt Európa tanulhat a szlávoktól. 1848-ban Prágában már megtartott az első szláv kongresszus, amelyen szó esett a szláv testvériségről, együttműködésről, de ennél tovább nem jutottak. A kongresszuson egyébként az ausztrószlavizmus dominált, hiszen a küldöttek zöme a Habsburg Monarchiából érkezett. A második szláv kongresszust 1867-ben tartották Moszkvában, amelyen - habár többnyire még mindig csak a szólamok voltak a jellemzőek - a pánszlávizmus kezdett rendszerré formálódni.

Ezzel el is érkeztünk a harmadik fejezethez, mely *Az orosz pánszlávizmus kibontakozása* címet viseli. Ennek az eszmerendszernek első tudatos kialakítói közé tartozott Nyikolaj Danyilevszkij, ki a hatvanas évek közepe táján megírta a „pánszlávizmus bibliáját” az *Oroszország és Európa* című könyvet. Először neki sikerült körülbástyázni a pánszlávizmust a kultúrtörténeti típus fogalmával. E szerint Európában kettő ilyen van, a germán-román és a szláv civilizáció. Danyilevszkij egyben a szlavofilekkel is megütközött, kik világtörténeti küldetést szántak Oroszországnak, míg ő csak Kelet-Európára korlátozta Oroszország misszióját. Nála jelent meg először a jóval később realitássá vált megosztott világuralom gondolata Oroszország és az Egyesült Államok között. Az orosz pánszlávizmusnak egyébként a későbbiek során három változata alakult ki: az *etnocentrizmus* (a szlávok a legfontosabb erő új Európában), melynek képviselői a szlavofilek fiatalabb nemzedéke: Akszakov, Lamanszkij és mások, továbbá az *államközpontúság* (Oroszország elsőségét hirdette, amelynek alapja az önkényuralom, az erős kéz), s ide tartoztak Katkov, Szbrahov stb. és az *ideológia-központúság* (ennek két pólusa ismeretes: egyik az oroszoknak az ázsiai-turáni jelleggel való felruházása [Hagyajev], illetve a bizánci küldetés, azaz Oroszország Bizánc örököse [Dosztojevszkij]). A pánszlávizmus ellenségesen viseltetett a más fajú népekkel szemben (többek között így kaptak a magyarok is előkelő helyet a pánszlávizmus ellenségeinek rangsorában), sőt egyes szláv népekkel is, főleg azokkal, akik valamilyen oknál fogva nem illettek bele a szláv egység gondolatba. Ilyenek voltak például a lengyelek, ukránok. Megjegyzendő, hogy a pánszlávizmus és a hivatalos orosz politika nem mindig esett egybe. Példának hozható fel Oroszországnak a *keleti kérdés* megoldásában való részvétele, melynek egyes fázisaiban jól látszott, hogy a hivatalos politikának erősen kellett fékezni a pánszlávok tevékenységét, mint például a szerb-török háború (1876) idején. A berlini kongresszuson (1878) „elszenvedett vereség” hatására, melynek következtében Oroszország nem tudott kijutni a Boszporuszra és a balkáni szláv népekben való csalódás miatt (a szerbek és a horvátok a Monarchiával kezdtek „barátkozni”), mind a pánszláv körökben, mind a hivatalos politikában felülkerekedett az izolacionizmus és az Ázsia felé fordulás.

A könyv negyedik fejezetének címe: *Pánszlávizmus II. Miklóstól Gorbacsovig. A mintegy 20 évig tartó Ázsia-orientáltságból Oroszországot egy újabb kudarc térítette vissza Európa, pontosabban a Balkán felé. Ez az orosz japán háború volt a 20. század elején. A 20. század elejére újabb gócpontjai alakultak ki a pánszlávizmusnak. Ide tartozott Csehország, mely akkor még a Monarchián belül gondolkodott, továbbá Szerbia, mely az 1903. évi dinasztiaaváltozás után mind többet gondolt a délszlávok egyesítésére, de addigra már a lengyelek is változtattak álláspontjukon, és egyesek éppen Oroszországtól várták államuk helyreállítását. Arra az időre már mind nyomasztóbbá vált a háborús hangulat. Részben ennek hatására alakult ki a neoszláv irányzat, illetve, a liberális pánszlávizmus, amely már számolt szinte minden szláv néppel. 1908-ban Prágában, majd 1910-ben Szófiában újabb szláv kongresszusokat tartottak, amelyek már nem sokat lendítettek a szláv ügyön. Az első világháborúban Oroszország, a szláv államok vezetője nem sok sikert ért el, sőt 1917-ben a cárizmus is megbukott.*

A hatalomra került bolsevikok kezdetben gyökeresen szakítottak a pánszlávizmussal, amely szerintük a reakció megtettesítője volt. A fő hangsúlyt a világháború helyezették. Amikor ennek elmaradása a húszas évek közepe táján nyilvánvalóvá vált, a Szovjetunióban befelé fordulás kezdődött el. Előkerültek lassan

újából a régi orosz hősök-előkerülésüket a harmincas években különösen siettette Hitler, azaz a germán veszély jelentkezése. Annak ellenére, hogy a Szovjetunió egészen 1941-ig „németbarát”, s ennél is tovább internacionalista politikát folytatott, mindjobban erősödött belülről az orosz nacionalizmus a kommunizmus örve alatt. Ezt még jobban felerősítette az 1941. évi német támadás, Moszkva mind nyíltabban nyúlt a pánszlávizmushoz.

A szovjet sikerek 1944/45-ben megváltoztatták a világ képét. Az oroszok olyan befolyáshoz jutottak Európában, majd később a világban, amilyenről még a 19. századi pánszlávok sem álmodtak. Sztálinék újraélesztették a pánszlávizmust. 1946 decemberében öt napig tartó pánszláv kongresszust tartottak Belgrádban, abban a Jugoszláviában, amely a háború végére a második legjelentősebb szláv állam lett. Azonban két évre rá; éppen a jugoszlávokon tört szét a pánszlávizmus eszméje, amikor szembekerültek a Szovjetunióval. Ennek a szakításnak eredményeként az ötvenes évektől eltűnt a szovjet, illetve orosz sajtóból a pánszláv fogalom. A Szovjetunió vezetői újból visszatértek az „ideológia központi birodalmi gondolatához”. Ezek után aktívan bekapcsolódott a világhatalomért folyó harcba, pozíciói erősítésének reményében több állam belpolitikájába is beavatkozott, megpróbálva hatalomra juttatni a szocializmust. A hatvanas évek közepére a Szovjetunió a fegyverkezés terén elérte az Egyesült Államokat. Ezzel egyidejűleg pedig belülről az oroszosodás folyt nagy léptekkel, a betelepítések, és az asszimiláció eszközével.

Az utolsó rész *A győzelem (?) napján* címet viseli, amely a gorbacsovi reformokkal (uszakorenijje, peresztrojka, glasznoszty) kezdődik. Ezek már az addigra tarthatatlanná váló helyzeten nem segíthettek érdemlegesen, s 1991 végén megszűnt létezni egy több évszázados birodalom. A továbbiakban a szerző a pánszlávizmus jövőjéről érdeklődött beszélgetések, interjúk, riportok formájában az 1985-1992 között megjelent alternatív csoportosulások, pártok vezetőinél. Megszólaltatta többek között a Pamjaty, a Demokratikus Szövetség, Oroszországi Népfront, Szovjet Zsidó Kulturális Szövetség és más szervezetek képviselőit.

A pánszlávizmus rövid történetét a szerző azzal a reménnyel zárja, hogy az elkövetkező években megjelenő politikus-réteg majd nem a bizánci hagyományokat, hanem Oroszország valódi érdekeit tartja szem előtt.

Pál Tibor